

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

■ ■ ■ לקט ממאמריו של פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל ■ ■ ■

אלעזר ליפא סוקניק ויחזקאל קוטשר

חרס מִיב בעניין הפסח

לפני שלושים שנה פרסם פרופ' סייס¹ חרס כתוב משני עבריו בלשון הארמית שנמצא ביב. חרס זה ניתן על ידו במתנה אחר כך לספריית בודליינה (Bodleiana). בקריאת החרס עסקו עוד דייכס,² סייס עצמו,³ קוילי⁴ ודרייוור.⁵ ביחס לקריאת החרס חשובות בייחוד הערותיו של קוילי, שהייתה לו הזדמנות לבקר את הקריאות הקודמות כאשר נמסר החרס לספריית בודליינה.⁶ ראינו כאן לנחוץ לחזור אל חרס זה משני טעמים: (א) קביעת זמן; (ב) בירור פרטים חשובים בפירוש תוכנה של הכתובת.

א. קביעת הזמן של החרס

בניגוד לרוב הפפירוסים של יב שניתן בהם התאריך, הרי החרסים חסרים אותו תמיד מאחר שלא נשאו אופי רשמי ושימשו רק כעין פתקאות שנכתבו על רגל אחת. משום כך בבואנו לקבוע את זמנם אין לנו להישען אלא על צורת

* נדפס לראשונה בתוך קדם, קובץ לחקר קדמוניות ישראל, א (תש"ב), עמ' 53–56.

1. A. H. Sayce, "An Aramic Ostrakon from Elephantinê", *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, XXXIII (1911), pp. 183 f. pl. XXVII

2. S. Daiches, "The Aramaic Ostrakon from Elephantinê and the Festival of Passover", *ibid.*, XXXIV (1912), pp. 17 ff.

3. A. H. Sayce, "The Passover Ostrakon from Elephantinê", *ibid.*, XXXIV, (1912) p. 212

4. A. Cowley, "An Aramic Ostrakon from Elephantinê", *ibid.*, XXXVII (1915), pp. 122 f.

5. G. R. Driver, "Problems in Aramaic and Hebrew Texts", *Miscell. Orient. dedicata Antonio Deimel etc.*, *Analecta Orientalia* 12, Roma 1935, p. 56

6. חרס זה נתפרסם גם ב-1793, *Repertoire d'Epigraphie Sémitique*, III, No. 1793, אולם העורך לא ראה את מאמרו של קוילי ומוסר הוא את הקריאה המשובשת של סייס. בזאת הכשיל את A. Vincent, *La Religion des Judéo-Araméens d'Elephantine*, Paris 1937, p. 267 שאף הוא בדונו על חג הפסח אצל יהודי יב מסתמך על הקריאה המשובשת הראשונה.

הכתב בלבד. על יסוד קריאה משובשת דימה סייס למצוא בו את שם העצם הפרטי חגי, ורצה לזהותו עם בעל אותו שם במגילות יב. מתוך כך בא לקבוע את זמנו של החרס בין 430–440 לפנה"ס. אולם כבר ביטל קוילי את הקריאה הזאת, וממילא נופלת ההשערה הנ"ל. קוילי גופו נמנע מלחוות דעה בדבר זמנו של החרס.

מאז טיפלו החוקרים הנ"ל בחרס זה, ניתוספה עוד תעודה ארמית חשובה שמוצאה אף היא ממצרים, שתאריכה קדום בעשרים שנה לפירוס העתיק ביותר של יב.⁷ התעודה הזאת, בצירוף שני פפירוסים מיב מאוחרים בזמנם,⁸ תאפשר לנו לקבוע בערך את זמן החרס. בצירוף הניתן כאן אפשר לראות טבלה של אותיות לשם השוואה. טור I = אותיות החרס דנן. טור II = אותיות התעודה הקדומה ביותר (זמנה 515 לפנה"ס; נקרא לה להלן: ב'–מ'). טור III = אותיות התעודה הקדומה בפפירוסים של יב (זמנה 495 לפנה"ס; נקרא לה: ק' 1). טור IV = אותיות תעודה אחרת בפפירוסים של יב (זמנה 408 לפנה"ס; נקרא לה: ק' 30).

	I	II	III	IV
א	א	א	א	א
ב	ב	ב	ב	ב
ג	ג	ג	ג	ג
ד	ד	ד	ד	ד
ה	ה	ה	ה	ה
ו	ו	ו	ו	ו
ז	ז	ז	ז	ז
ח	ח	ח	ח	ח
ט	ט	ט	ט	ט
י	י	י	י	י
כ	כ	כ	כ	כ
ל	ל	ל	ל	ל
מ	מ	מ	מ	מ
נ	נ	נ	נ	נ
ס	ס	ס	ס	ס
ע	ע	ע	ע	ע
פ	פ	פ	פ	פ
צ	צ	צ	צ	צ

7. H. Bauer und B. Meissner, "Ein aramäischer Pachtvertrag aus dem 7. Jahre Darius", I", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse*, 72 (1936), pp. 414 ff. 2 Tafeln
8. A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1923 ; להלן: ק'.

ביחס להשוואת צורות הכתב באות בחשבון בעיקר האותיות דלקמן: א, ו, ח, י, כ, מ, ס, ר, ש. מהטבלה הזאת אפשר לראות כי האל"ף שבחרס דגן דומה יותר לבי-מ' מאשר לק' 1 ושונה מק' 30. הווי"ו דומה לגמרי לבי-מ' וקדומה יותר מק' 1 ושונה מק' 30. החי"ת דומה מאוד לבי-מ' (קצת רחבה ממנה), דומה לק' 1 ושונה מק' 30. הווי"ד דומה מאוד לבי-מ' ושונה אף מק' 1. הכ"ף שונה מבי-מ', אבל דומה לק' 1 ולק' 30. המ"ם שונה במקצת מבי-מ' אבל דומה יותר לק' 1 מאשר לק' 30. הסמ"ך שונה מבי-מ' ודומה לק' 1 ולק' 30. הרי"ש שונה במקצת מבי-מ', דומה לק' 1 ושונה מק' 30. השי"ן שונה מבי-מ' ודומה לק' 1 ולק' 30. מתוך השוואה זו אפשר להסיק, כי זמן החרס דגן הוא בין זמנו של פפירוס ב'-מ' (515 לפנה"ס) לבין הפפירוס ק' 1 (495 לפנה"ס), היינו בערך 500 לפנה"ס.

ב. נוסח החרס ופירושו

נעזרנו לשם קריאת החרס בצילום שפרסם סייס, שבו אמנם מילים אחדות אינן ברורות כל צורכן. יכולנו בדרך כלל לקבל את נוסח קריאתו של קוילי, אשר כאמור סיפק היה בידו לקרוא את החרס במו עיניו, בשינויים קלים: בקריאת האות האחרונה שבשורה 4 ובאמצע שורה 6.

פנים

אל הושעיה	1 אל הושעיה
שלומך! כעת, השגח	2 שלמך כען חזי
על הילדים עד תבו	3 על יניקיא עד תאת
א אחטב. אל תמסו	4 ה אחטב אל תוֹכִי
ר (או: תוביל) אותם אל אחרים.	5 ל המו על אחרנן

אחור

אם טחנת לחמם,	6 הן גרסת לחמהָן
לוש להם קב 1 עד	7 לשו להם קב / עד
תבוא אמם. שלח	8 תאתה אמהם שלח
לי, אמתי תעשו הפס	9 לי אמת תעבדן פסח
ח. הוי שולח שלום	10 א הוי שלח שלם
הילד(ים).	11 ינק(י)א

- שורות 2, 3. **שלמד** קיצור מן הצירוף: "אלהיא ישאלו שלמד", ק' 56 ועוד. **חזי על**, הצירוף הזה משמעו 'להשגיח עלי', 'לשים לב ל...' וכן "אנתם חזו עליהם מה צבו" ק' 38, שורה 5, "חזו על עלימא וביתי כזי תעבד לביתך", ק' 1, שורה 6.
- שורה 4. **אחטב**, כמו שהוכיח קוילי – שם אישה. **תוכל**, דייכס וקוילי מסבירים כי **יכל** פירושו כאן כמו בערבית וכל (וּכַל) = 'לסמוך עלי', היינו למסור אותם לרשות אחרת. גם בגלל התוכן וגם מבחינה דקדוקית יש להבין את הבניין כאֶפְעֵל, כי בִּפְעֵל הווי"ו נשמטת תמיד בארמית מצרית. אפשר גם לקרוא **תובל**, אֶפְעֵל של יב"ל, ופירושו 'תוביל'. אמנם יש להעיר, כי בארמית מצרית לא נמצא השורש יב"ל באֶפְעֵל. בארמית מקראית שכיח השורש הזה באֶפְעֵל אבל הווי"ו הופכת ליו"ד.
- שורה 6. **גרסת**, קוילי קורא: "גרסו", אולם מהצילום נראה כי האות האחרונה היא תי"ו ולא וי"ו, מה שהולם יותר אף את ההמשך. **לחמהן**: כפי שמעיר קוילי אל נכון, ייתכן שלפנינו לא נוי"ן אלא מ"ם מקוטעת. הסופית **הם** מתאימה כאן יותר מאשר הסופית **הן**. השווה, **להם** שורה 7, **אמהם** שורה 8. אמנם יש בארמית מצרית שתי הסופיות בטקסט אחד: ק' 34, שורה 6 (**בהן** [=בהם], **מריהם**). **לחם** במובן חיטה אף בישיהו כח, כח: "לחם יודק".
- שורה 7. **לשו** – ההחליף הכותב את מקום האותיות ברצותו לכתוב **לוש**?
- שורה 8. **אמהם** לפי קריאתו של קוילי. **שלח** = הודע. וכן במדבר כב, י ועוד.
- שורה 9. **אמת תעבדן פסחא**. כל המפרשים נוטים להסביר כי הכותב מבקש מהושעיה אמה (שפחה) שתכין את צורכי הפסח (Send me a maid to prepare the Passover). לזה יש להעיר: "עבד פסחא" הוא תרגומו של "עשה את הפסח", שבמקרא מובנו בכל מקום 'לזבוח את הפסח' (ראה שמות יב, מח; במדבר ט, ב: "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח", תרגום אונקלוס: "וַיַּעֲבֹדוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יֵת פֶּסַחא"). הפעל **עשה** בעברית משמש אמנם גם במובן 'חגג' כמו: "וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסִּכּוֹת" (עזרא ג, ד), וכן "לעשות את השבת" (שמות לא, טו), שתרגומו "למעבד ית שבתא". שתי ההוראות הללו לפועל **עבד** שוללות את הפירוש שניתן עד כה. הייתכן שהכותב יבקש לשלוח אמה שהיא תזבח את הפסח או שהיא תחוג אותו? נוסף לזאת, **אמת** הרי היא צורת הסמיכות, כי הנפרד הוא גם בארמית מצרית **אמה**, ראה ק' 10, 10; אחיקר 84. ועוד: מה פשר הנו"ן שבתעבדן? על הקשיים הדקדוקיים הללו עמד גם דרייור. הוא מסביר כי **אמת** כאן היא צורת הרבות, שכן לפי דבריו מצינו במנדעית ליד **אמהאתא**, **אמאתא**

גם **אמת**,⁹ על ידי כך תהא מובנת גם הצורה **תעבדן**. אולם אף אם נקבל את פירושו, הרי עדיין השאלה במקומה עומדת, מדוע באה כאן צורת הנסמך במקום הנפרד או המיודע (determin)? לפיכך חושבים אנו כי יש לקרוא **אִמֶּת** = אִמֶּתִי. מילת **מתי** מופיעה בארמית המאוחרת בצורת **אימת** (כתיב מלא). בסורית הכתיב אמנם **אמתי** אבל הקרי הוא **אמת**. ולא זו בלבד, אלא שיש בידינו הוכחה כי כבר בתקופה קדומה יותר לא הגו את ה"ו"ד ואף לא כתבו אותה, שכן בפהלוי (Pehlevi), המשתמשת כידוע במספר רב של מילים ארמיות באידאוגרמות, מופיעה כבר הצורה **אימת**.¹⁰ פירוש העניין אפוא, שהכותב הדר מחוץ ליב מבקש את הושעיה להודיע לו "אימתי אתם עושים (תעבדן=תעבדון) את הפסח (=קרבת הפסח)". ייתכן שהכותב לא היה בקי בהתאמה שבין שני התאריכים, המצרי והארמי-יהודי, ושאל את הושעיה תושב יב, מקום המקדש וכוהניו, בדבר התאריך המדויק של זביחת הפסח. כידוע ישנן גם תעודות במגילות יב שבהן רשומים זה ליד זה שני התאריכים, וכפי שהוכיחו יודעי לוחות העתים, אין התאריכים הנתונים עולים בד בבד.¹¹

- שורה 10. **שלח** = הודע.
- שורה 11. **ינקא**. נראה שנשמטה ה"ו"ד לפני האל"ף.

לא כאן המקום לעמוד על המסקנות ההיסטוריות שאפשר להסיק מתוך חרס זה בשל קביעת תאריכו ופירושו.

9. שם, כמקור לצורה "אמת" במנדעית מביא דרייוור את Nöldeke, *Neue Beiträge* etc., pp. 129 f. יש להעיר כי נלדיקי אינו מביא שם כלל את הצורה **אמת** כצורת הרבות.

10. H. S. Nieberg, *Hilfsbuch der Pehlevi*, I, Uppsala 1928, p. 22; II, p. 196; H. H. Schaeder, *Iranische Beiträge*, I, Halle 1930, p. 41. [אמנם לאחר בדיקה נוספת מתברר שיש לפקפק בהנחתו של שְׁדֶר כי רובן של האידאוגרמות קדום הוא.]

11. קוילי שם (לעיל, הערה 8), בהקדמה, עמ' XIII.